

УДК 655.413:050]:[355.716:355.257.7(438=161.2)"1922/1923"

Голоси таборової преси інтернованих вояків-українців у Щипіорно, Польща (1922 – вересень 1923 рр.)

Юлія

ГОЛУБНИЧА-ШЛЕНЧАК

д-р філос.

Київський столичний
університет імені Бориса
Грінченка

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2,
04070, Київ, Україна

y.holubnychya-shlenchak@kubg.
edu.ua

ORCID 0000-0001-6591-4493

Ігор СРІБНЯК

д-р. іст. н., проф.

Київський столичний
університет імені Бориса
Грінченка

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2,
04070, Київ, Україна

i.sribniak@kubg.edu.ua

ORCID 0000-0001-9750-4958

© Голубнича-Шленчак Ю.,
Срібняк І., 2024

У статті проаналізовано особливості функціонування газетно-журнальної періодики в таборі інтернованих вояків-українців Армії УНР Щипіорно в Польщі протягом 1922 — першої половини 1923 рр. Відзначено, що таборова преса відігравала надзвичайно важливу організаційно-мобілізаційну роль у середовищі інтернованих, намагаючись задовольнити їхні особливі потреби. Всі таборові часописи нагально потребували матеріальної допомоги таборян, власне їх благодійних внесків, які передавалися до пресових фондів видань; водночас їхні редакції намагалися акумулювати кошти через оформлення передплати на часописи як на теренах Польщі, так і поза її межами. З огляду на хронічний брак коштів типографське виконання всіх таборових видань було досить посереднім, але такий стан справ не заважав таборовій пресі ефективно виконувати свої завдання завдяки послідовній редакційній політиці, постійному живому зворотному зв'язку читачів з їхніми редакціями, тематичному різноманіттю матеріалів часописів.

У статті наведено інформацію про три таборові часописи — неперіодичний журнал «Вістник спілки лікарських помішників на еміграції», газети «Нове Життя» та «Український Сурмач», а також одноднівку «На Руїнах» (історію видання ще одного журналу в Щипіорно — «Релігійно-Наукового Вістнику» було висвітлено в окремій публікації). Серед них найбільший вплив справляла загальноармійська газета «Український Сурмач», яка поширювалася в усіх таборах інтернованих Військ УНР.

Ключові слова: таборова преса, газета, журнал, редакція, видавництво, табори інтернованих вояків-українців, Щипіорно, Армія УНР, Польща.

VOICES OF THE CAMP PRESS OF THE INTERNED UKRAINIAN SOLDIERS IN SZCZYPIORNO, POLAND (1922 – SEPTEMBER 1923)

Yuliia HOLUBNYCHA-SHLENCHAK

Doctor of Philosophy

Director of the Borys Hrinchenko Museum

Borys Hrinchenko Kyiv Metropolitan University

Bulvarno-Kudriavska St., 18/2, 04070, Kyiv, Ukraine

y.holubnycha-shlenchak@kubg.edu.ua

ORCID 0000-0001-6591-4493

Ihor SRIBNIAK

Doctor of Sciences (History), Professor

Head of the Department of World History

Borys Hrinchenko Kyiv Metropolitan University

Bulvarno-Kudriavska St., 18/2, 04070, Kyiv, Ukraine

i.sribniak@kubg.edu.ua

ORCID 0000-0001-9750-4958

The article analyses the peculiarities of the newspaper and magazine periodicals functioning in the internment camp for Ukrainian soldiers of the UPR Army in Szczypiorno, Poland during 1922 – the first half of 1923. It is noted that the camp press played an extremely important organisational and mobilising role among internees, trying to meet their special needs. All the camp periodicals urgently needed the material support of campers, in particular, their charitable contributions, which were transferred to the press funds of the publications; at the same time, their editors tried to accumulate funds by subscribing to periodicals both in Poland and abroad. Due to the chronic lack of funds, the printing quality of all camp publications was rather poor, but this state of affairs did not prevent the camp press from effectively fulfilling its tasks thanks to a consistent editorial policy, constant live feedback from readers to their editors, and the thematic diversity of the publications' materials.

The article provides information about three camp periodicals: the non-periodical journal "Bulletin of the Union of Medical Assistants in Exile", the newspapers "New Life" and "Ukrainian Trumpeter", and the one-day newspaper "On the Ruins" (the history of the publication of another journal in Szczypiorno, the "Religious and Scientific Bulletin", was covered in a separate publication). Among them, the most influential was the army-wide newspaper "Ukrainian Trumpeter", which was distributed in all internment camps of the UPR troops. From the very beginning of its circulation, the new publication was respected by both camp residents and Ukrainian political emigrants in Poland and other European countries. The paper covered important events in the world, provided camp chronicles with reviews of the cultural and educational activities of the military, primarily in the theatre and publishing field. The circulation of the camp press was another testament to the endurance of the Ukrainian military, its ability to fight for its ideals despite all the difficulties of emigration life.

Keywords: camp press, newspaper, magazine, editorial office, publishing house, camps for interned Ukrainian soldiers, Szczypiorno, Army of the Ukrainian People's Republic, Poland.

Актуальність вивчення цієї теми полягає в тому, що матеріали таборової преси були та залишаються одними з найважливіших джерел, опрацювання яких (так само, як і документів українських та зарубіжних архівосховищ) надає досліднику можливість до нагромадження та синтезу великого масиву фактологічної інформації з історії діяльності таборових громад інтернованих вояків-українців у Польщі. Зі сторінок таборових видань до нас промовляє сама понад столітня історія наших земляків, які боролися за волю й незалежність УНР; зазнавши мілітарної поразки, вони продовжили виборювати українську державність на чужині, свято віруючи в державно-політичне самоствердження України. Позиція переважної більшості інтернованих вояків була безкомпромісною — вони, послідовні противники більшовизму, продовжили естафету визвольної боротьби українців у 20-40-х рр. ХХ ст. До завдань цієї статті слід віднести окреслення джерельної вартості матеріалів таборової преси, яка видавалася в таборі інтернованої Армії УНР Щипіорно (Польща) (рис. 2); реконструкцію основних віх її редакційно-видавничої історії; а також ступені того впливу, який справляла таборова періодика на думки й настрої таборян.

Історіографія проблеми

Окремі факти про обставини функціонування таборової преси були наведені в кількох узагальнювальних монографіях, у яких розглядалися загальні аспекти інтернування Армії УНР у Польщі (Колянчук, 2000; Павленко, 1999; Срібняк, 1997; Bruski, 2000; Karpus, 1997). Важливим внеском у наукове опрацювання цієї теми став вихід монографії Н. Сидоренко (2000), окремий розділ якої («Свіжі течії» в таборах інтернованих Каліш і Щипіорно) містив значний обсяг інформації про специфіку видання таборової періодики. Ця тематика перебувала й у полі уваги польського дослідника О. Вішки (Wiszka, 1997, 2001). Він також звернувся й до вивчення життєдіяльності таборян у Щипіорно в рамках написаної ним історії 6-ої Січової стрілецької дивізії Армії УНР (Wiszka, 2012). Слід зауважити, що історія табору Щипіорно була представлена в 2017-2018 рр. публікацією низки статей, які стосувалися різних аспектів функціонування тамтешньої української таборової громади (Срібняк, 2017, 2018). Важливим є те, що останніми роками активізувався як процес вивчення специфіки видання таборової преси інтернованих вояків-українців у Щипіорно (Голубнича-Шленчак, 2019а, 2019b), так і джерелознавчий аналіз їх матеріалів (Голубнича-Шленчак, 2023, Golubnicha-Slenchak, 2020).

Виклад основного матеріалу

Табір Щипіорно (пол.: *Szczypiorno*) № 5 став місцем для тимчасового розміщення інтернованих вояків-українців наприкінці осені 1921 р., коли після ліквідації табору в Александрові Куявському до нього були

Рис. 2. Друкарня 6-ої Січової стрілецької дивізії в таборі Щипіорно (на фото: крайній праворуч — сотник М. Битинський, біля нього — завідувач друкарні І. Липовецький, сидить — сотник О. Костюченко (редактор і коректор газети «Нове Життя»), 1923 р. (Друкарня 6-ї Січової стрілецької дивізії, б.д.).

передислоковані кілька з'єднань Армії УНР (1-ша Запорізька, 4-та Київська, 5-та Херсонська стрілецькі дивізії та деякі інші підрозділи). Вже на початку грудня ц.р. до них додалися ще й 6-та Січова стрілецька дивізія, хоча і в неповному складі (300 вояків цієї дивізії до 24 червня 1922 р. продовжували залишатись у таборі Стшалково). Командир 6-ої дивізії генерал-хорунжий М. Безручко був призначений начальником групи інтернованих у Щипіорно (обов'язки начальника штабу групи з червня 1922 р. виконував полковник В. Змієнко). З огляду на те, що табір Щипіорно був розташований неподалік (на відстані близько 4 км) від іншого табору — Каліш, українські підрозділи в них були об'єднані в єдину — Каліську групу інтернованих Військ УНР. Обов'язки коменданта табору виконував генерал Антоні Людвік Кернавські (Wiszka, 2012, р. 286).

Попри те, що власне «військове» життя дислокованих у Щипіорно дивізій поволі завмирало, а їхній особовий склад постійно скорочувався, вони продовжували зберігати свою організацію та штаби. Через істотне зменшення своєї кількості восени 1922 р. дивізії фак-

тично перетворилися на кадровані частини з курінною (батальйонною) структурою. У теплу пору року табір (хоч і тимчасово) залишало все більше робітничих команд, які, хоч і зберігали військову ієрархію, значною мірою виходили з-під впливу таборових та дивізійних структур. У цій ситуації суттєво зростала роль таборової преси, яка виконувала роль ідейно-організаційного центру в середовищі вояцтва Армії УНР. Відтак не є дивним, що відразу після переїзду українського вояцтва до Щипіорно в цьому таборі було відновлено видання кількох часописів, які тиражувалися в Александрові Куявському заходами кількох ініціативних старшин у друкарні 6-ої стрілецької дивізії.

Газета «Нове Життя»

До таких видань належали, зокрема, часописи «Нове Життя» та «Релігійно-Науковий Вісник» (рис. 1). І якщо специфіка останнього є вже досить проясненою (Golubnicha-Slenchak, 2020; Голубнича-Шленчак, 2023), то історія дивізійної газети заслуговує на чільну увагу дослідників таборової преси. Поновлення видання «Нового Життя» у Щипіорно стало можливим завдяки зусиллям її засновника й першого редактора (і водночас її друкаря) — сотника Григорія Гладкого, якому на допомогу в таборі прийшов сотник Олекса Костюченко. Їм доводилося працювати в досить складних умовах, використовуючи для тиражування газети шапірограф; крім того, у справі змістового наповнення «Нового Життя» вони також могли розраховувати виключно на власні сили.

Про їхню жертвовну працю згадали кількома скупими рядками в ювілейному — 100-му номері газети: «Частенько, коли в бараці все спало мертвим сном, за столом при світлі свічки можна було побачити дві працюючих постаті (йдеться про Г. Гладкого і О. Костюченка — *авт.*), які швидко порались коло шапірографа і, покінчивши з ділом, радісно розглядали свою працю, свій твір, свою укохану дитину — часопис». Згадуючи події річної давнини (власне започаткування видання часопису), редактори відзначали, що поява газети була з прихильністю зустрінута козаками 6-ої дивізії, бо вона стала віддзеркаленням їхнього тогочасного життя, настроїв, бажань. Натомість старшинство віднеслось до видання доволі скептично, не вбачаючи потреби в існуванні такої «забавки» ("Від редакції", 1922а, с. 1).

У редакційній статті були згадані всі труднощі, які довелося долати редакції протягом 1921 р. (зміна періодичності, недосконала техніка, переїзди), а також відзначені й її досягнення (тижневик завжди акцентував увагу на різних аспектах таборового життя, не обходячи «болючі» теми); водночас редколегія завжди наголошувала на важливості функціонування преси, коли існує «вільний виклад думок і

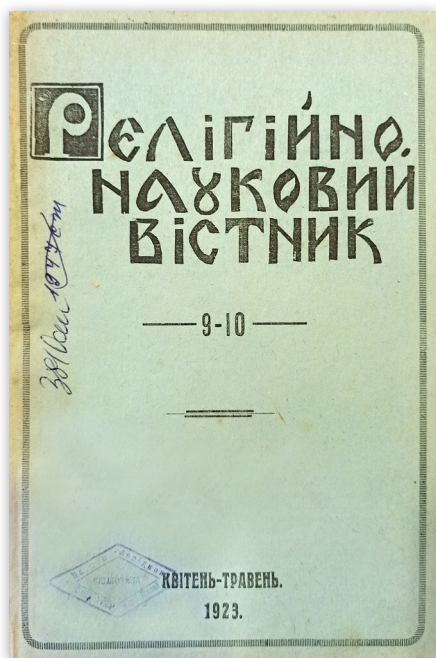

Рис. 1. Титульна сторінка журналу «Релігійно-Науковий Вістник» (Щипіорно, 1923. Ч. 9-10. Квітень-травень).

вільна критика». Надзвичайно важливим на думку редакції було й те, що газету передплачували в 17 місцевостях Польщі, а також в інших країнах світу, зокрема у 25 українських еміграційних осередках (в Єгипті, Алжирі, Марокко, Бельгії, Італії, Швейцарії, ЧСР, Німеччині, Австрії, Сербії, Туреччині, Великобританії, Франції, Румунії та ін.). Тому редакція мала всі підстави проголосити: «“Нове Життя” розносить ідею Самостійної Соборної Держави Української далеко по за межі дротів свого табору». Газета закликала «всіх до єдності в спільній праці» (“Від редакції”, 1922a, с. 2).

Досить скоро ці здобутки змусили всіх критиків часопису переконатися в корисності видання газети, яка стала хронографом життя вояків 6-ої дивізії. Та все ж видання газети вимагало певних грошових видатків, що змушувало її редактора оголошувати благодійні збірки коштів на її потреби, до проведення яких охоче долучалася значна кількість інтернованих. Цілковитий брак коштів у дивізійній скарбниці загострив проблему її тиражування, спонукавши генерал-інспектора Армії УНР генерал-хорунжого Олександра Удовиченка видати наказ (від 20 лютого 1922 р.) про тимчасове припинення її видання, про що було повідомлено на шпальтах газети (“Від редакції”, 1922b, с. 4). Таке рішення було обумовлено бажанням оптимізувати видатки на видання таборових часописів шляхом заснування загальноармійського часопису, який мав тиражуватися в об’єднаній друкарні 3-ої Залізної та 6-ої дивізій (Вішка, 2002, с. 107).

Але це число (№ 108) «Нового Життя» не стало останнім — бо вже за місяць воно продовжило своє видання, що було зумовлено затримкою з започаткуванням спільної для всіх таборян газети. Ця обставина спонукала О.Удовиченка відкликати свій наказ, і наприкінці березня 1922 р. редакція отримала дозвіл на продовження видання часопису. Відновивши тиражування газети, редколегія мала всі підстави вчергове підвести своєрідний підсумок, заявивши, що впродовж усього часу свого існування «Нове Життя» докладало всіх зусиль для підтримки моральних сил українського вояцтва на чужині, яке за тяжких умов інтернування зберегло прагнення до активної боротьби за свою державність (Сидоренко, 2000, с. 52).

Звертаючись до таборового загалу, редакція стверджувала, що їхня громада є частинкою загального життя — в усіх його проявах: «І тепер ми живемо — веселимось і радуємось, а часом сумуємо та плачемо, любимо та лаємо, нарікаємо на погане то надіємося кращого, попадаємо в розпуку, то переймаємось вірою у наше краще майбутнє, маємо свої товариства, гуртки, театр, кіно, навіть свої газети, свою цензуру, газету закриваємо і знов випускаємо в світ, — словом маємо все, чим може похвалитись великий світ. І з тим всім ми становимо дійсно свій окремих світ, з окремим життям[...]» ("Від редакції", 1922с, с. 1). На жаль, газета й у подальшому відчувала значні фінансові труднощі, через що її видання продовжувалося лише до травня 1922 р. (№ 120 став останнім в її історії).

Слід відзначити, що тимчасове припинення видання газети «Нове Життя» призвело до появи її «замінника» — одноденки «На руїнах», три номери якої були випущені 27 лютого, 5 березня та 19 березня 1922 р. Здійснити це стало можливим на пропозицію культурно-освітнього відділу 6-ої дивізії, який доручив справу редагування й видання одноденки М. Оверковичу та Г. Гладкому. Останні запровадили в ній ту ж рубрикацію, яка була й у газеті. Перше число відкривалося вступною статтею «На руїнах» ("На Руїнах", 1922, с. 1), у якій автор нарікав на проблему «замовчування» негараздів таборового побуту інтернованих. У статті зазначалося, що замість того, аби працювати над усуненням цих негараздів, деяка частина таборян дотримувалася думки про небажаність їхнього висвітлення на шпальтах преси. З інших значущих матеріалів у цьому числі — роздуми про становище українських земель та еміграції («Руїна»), стаття «Все українське — наше», замітка «Наша еміграція перед конференцією в Генуї», вірш М. Оверковича «Мені усе однаково болить». У рубриці «Останні короткі таборові новини» було вміщено інформація про відкриття в таборі дитячого садочка та проведення 23 лютого 1922 р. гумористичного вечора акторами таборового театру ("Про відкриття", 1922, с. 2–4).

Наступні два числа одноденки містили роздуми інтернованих про долю українського народу й майбутні перспективи створення незалежної держави (статті «Питання на черзі», «Лихо навчить», «Непевність себе», «Як ми будували?», «Всюди однаково»). У короткій замітці «З життя студентів в таб[орі] Щипіорно» йшлося про діяльність Української студентської громади в таборі та успіхи колишніх її випускників, які спромоглися продовжити своє навчання у вищих закладах освіти Польщі та Чехословаччини. Також у цьому випуску повідомлялося про роботу курсів штабових старшин та курси заочного навчання для молоді (останні були влаштовані за сприяння *Young Men's Christian Association*, YMCA — Американської благодійної молодіжної християнської асоціації).

Прикметною особливістю третього випуску одноденки (від 19 березня 1922 р.) стало розміщення в ньому матеріалів про різні аспекти присутності більшовицької Росії на міжнародній арені. Так, зокрема, увазі читачів були запропоновані статті «Чого їм треба» ("Чого їм треба", 1922, с. 1–2), у якій йшлося про перспективи встановлення дипломатичних відносин країн Європи з Радянським Союзом, а також допис «З якою Росією» ("З якою Росією", 1922, с. 2), у якій автор, спираючись на матеріали польських періодичних видань, розмірковує про те, які ж політичні сили прийшли би до влади в Росії у разі повалення більшовизму та який би вплив це мало на розвиток міждержавних польсько-російських відносин.

Досить інформативною в цьому числі одноденки була рубрика «Життя нашого табору», в якій, зокрема, повідомлялося про проведення «Союзом українок» збору коштів для встановлення пам'ятника померлим у таборі воякам Армії УНР, а також містилася інформація про активність українських жінок в інших царинах таборового життя (допис авторства Христини Сушко) (Х. С., 1922, с. 3–4). Серед інших новин таборового життя — відкриття театрального сезону, повідомлення про загальні збори Громади старшин 6-ої дивізії, інформація про видання книги «На руїнах» та заснування заходами Британського комітету для біженців ясел для дітей молодшого віку в таборі. Знайшлося у цій рубриці й місце для рецензії на виставу драми Бориса Грінченка «Степовий гість», що була підготовлена стараннями членів драматичного товариства ім. М. Садовського ("Драматичне товариство", 1922, с. 4).

Журнал «Вістник спілки лікарських помішників на еміграції»

Попри всі складнощі таборового життя професійні спільноти таборян знаходили кошти для започаткування своїх власних видань, які мали професійне спрямування. У цьому контексті є доцільним

згадати про «Спілку лікарських помішників на еміграції», члени якої об'єднали зусилля в справі заснування свого фахового неперіодичного друкованого органу — «Вістника спілки...». Головним редактором часопису став Ю. Гудзій; крім того, активну участь у його виданні брали І. Гончаренко (представник УМСА у таборі), д-р І. Рихло (Чехословаччина) та студент-медик Варшавського університету Кросиленко. Істотну допомогу журналу надавали також доктори медицини Є. Лукасевич і М. Левицький. Перше число «Вістника...» було опубліковане накладом 250 примірників у жовтні 1922 р. (Гудзій, 1922) (рис. 3). В день його тиражування сталася безпрецедентна подія — наказом комісара Калішської групи інтернованих Військ УНР цілий наклад першого випуску журналу було конфісковано без зазначення причин.

Черговому (другому) випуску журналу судилася щасливіша доля, хоча його тиражування довгий час відкладалося через відсутність достатньої суми коштів для цієї мети. У ньому була, зокрема, вміщена розлога стаття Ю. Гудзія (1923с), в якій аналізувалися показники смертності та народжуваності в таборах інтернованих вояків Армії УНР в Польщі (із наведенням статистичних таблиць). За даними метричних книг у шести таборах у 1921-1923 рр. більшість смертей настала від легеневих хвороб. Так, зокрема, протягом 1921 р. померло 157 осіб, у т.ч.: дітей до одного року — 18, від 20 до 35 років — 111, та-

Рис. 3. Титульна сторінка першого номера неперіодичного журналу «Вістник спілки лікарських помішників на еміграції» (Щипіорно, 1922. Ч. 1. Жовтень).

кож було вчинено три самогубства, причини інших смертей не вказані. Щодо народжуваності, за даними Ю. Гудзія (1923с) найбільше дітей народилось у 1921 р. (44 хлопчики й 20 дівчат), надалі коефіцієнт народжуваності істотно знизився. Історія діяльності «Всеукраїнської спілки лікарських помішників» (заснована у 1917 р.) також була висвітлена в окремій статті ("Наші завдання в минулому", 1923). У третьому номері були наведені статистичні дані із захворюваності (зокрема, венеричних захворювань) та смертності в Україні, вказані кількісні показники сиріт у масштабах цілої країни. Тут же йшлося про складнощі життя безробітних лікарів та мізерні статки лікарів у селах ("На Україні", 1923, с. 28–34).

Крім полемічних та аналітичних статей, у журналі вміщувалися нариси біографічного характеру, які стосувалися життя та діяльності видатних медиків, зокрема англійського лікаря-інфекціоніста Едварда Дженнера (цей допис був підписаний криптонімом «Г.»), французького мікробіолога та хіміка Луї Пастера (авторства д-ра Кириловича), українського письменника, лікаря та дипломата М. Левицького (Ю.Гудзія). Низка авторів присвятила свої розвідки аналізу ситуації з дотриманням санітарно-гігієнічних норм в Україні та на території таборів інтернованих (статті д-ра М. Левицького «Страшна загроза», д-ра Ю. Добриловського «До боротьби з туберкульозом у таборах», Є. Лукасевича «Санітарний стан в Україні»).

Завжди інформативно насиченою була рубрика «Хроніка», яка поділялася на окремі розділи (професійну, таборову і загальну). У першій з них висвітлювалися події, пов'язані з діяльністю «Спілки лікарських помішників» (з'їзди, зібрання, конференції), таборова хроніка подавала огляд ситуації в таборі Щипіорно, в загальній було представлено матеріали, які стосувалися становища медицини в Україні та за кордоном, а також містилась інформація про благодійну діяльність Українського центрального комітету (надання допомоги емігрантам, студентським організаціям та інтернованим).

Журнал видався за підтримки своїх симпатиків, відтак редколегія вважала своїм обов'язком повідомляти про благодійників, до числа яких належали А. Коваль (550 тис. марок польських — м. п.), Ю. Гудзій (300 тис. м. п.), П. Авакуменко (300 тис. м. п.), Є. Лукасевич (82 тис. м. п.), М. Левицький (72 тис. м. п.), М. Варчук (50400 м. п.), інші внесли від 20 тис. до 200 м. п. (П. Бушила, М. Каліновський, Д. Стариков, Л. Денисюк, В. Радченко, І. Деньга, М. Теліга, М. Самойлів, С. Сірополко, генерал О.Пороховщиків та ін.). Загалом на пресовий фонд «Вістника...» було зібрано: для ч. 1 — 39 тис. м. п. (Гудзій, 1922, с. 31), для ч. 2 — 167 тис. м. п. (Гудзій, 1923а), для ч. 3 — 3 млн. 351 тис. м. п. (Гудзій, 1923б).

У пошуках коштів для видання видавничий комітет «Спілки лікарських помішників на еміграції» 11 липня 1923 р. звернувся з прохан-

ням надати фінансову допомогу (500 тис. м.п.) до генерал-хорунжого Армії УНР Миколи Шаповала (*Звернення видавничого комітету*, 1923). Останній у цей час перебував у ЧСР і розпоряджався значними сумами, асигнованими Українським громадським комітетом (голова — Микита Шаповал), проте відсутність його прізвища в переліку тих, хто робив благодійні внески, дозволяє зробити висновок про те, що вказана грошова квота не була надана журналу. І хоча його видавцям вдалося випустити у світ третій номер видання (листопад 1923 р.), він став останнім в його історії, що було пов'язано з підготовкою табору до ліквідації та виїздом переважної більшості ініціаторів його видання.

Часопис «Український Сурмач»

Найзначнішим видавничим проектом, що був реалізований у таборі Щипіорно, стало видання газети «Український Сурмач», яка призначалася для вояків усіх таборів інтернованих Військ УНР (рис. 4). Задля створення потужної видавничої бази навесні 1922 р. відбулося об'єднання двох дивізійних видавництв — 3-ої Залізної і 6-ої дивізій (після створення єдиної групи військ у Каліш-Щипіорно зі спільним командуванням). З метою акумулювання коштів для видання цього часопису заходами таборових культурно-освітніх організацій на початку квітня 1922 р. було проведено збір пожертв, який приніс 16 тис. 505 м. п. (*Український Сурмач*, 1922а, с. 3.)

Перше число «Українського Сурмача» побачило світ 27 квітня 1922 р. заходами старшин Армії УНР Івана Гончаренка, Івана Зубенка, Олександра Варавина, Антона Коршнівського, Івана Шлендика і Леоніда Волохова (відповідальний редактор) (*Український Сурмач*, 1922b, с. 3). Тиражування газети відбувалося спочатку в друкарні 3-ої Залізної дивізії в Каліші, а з ч. 27 було перенесено до друкарні 6-ої Січової дивізії (Щипіорно). «Український Сурмач» виходив спочатку двічі на тиждень (у четвер та неділю) (*Український Сурмач*, 1922g, с. 1), а починаючи з ч. 48 (квітень 1923 р.) перетворився на щотижневик. Вартість одного примірника газети навесні 1922 р. становила 30 м. п., але вже за рік (з огляду на гіперінфляцію в Польщі) — 600 м. п., а ще за два місяці — 2500 м. п. (стільки коштував останній (59/60) здвоєний номер газети (*Український Сурмач*, 1923b)). Місячна передплата (з пересилкою в межах Польщі) становила спочатку 250 м. п., відповідно збільшившись до 6000 м. п. У таборі газета розповсюджувалась безкоштовно.

У першому числі газети було вміщено звернення до її читачів, у якому видавці сформулювали мету й завдання, які вони перед собою ставили. Відтак часопис творився з метою стати об'єднувальною ланкою для таборів: «Своїм першорядним завданням рахуємо (вважаємо — *авт.*) широку інформацію й об'єднання українського вояц-

Рис. 4. Фрагмент титульної сторінки газети «Український Сурмач»
(Щипіорно, 1923. 3 червня. Ч. 54).

тва в одне ціле по думці і почуванням, де б воно не “сиділо”, в яку б тимчасову, сьогоднішню орієнтацію не входило[...]. Крім того, газета була готова «... в'яснювати нашим читачам усі події, що відбуваються на українському житті та українській державній справі» (*Український Сурмач*, 1922а, с. 1). У наступному числі редколегія додатково конкретизувала свої завдання, заявивши про те, що вона приділятиме чільну увагу аналізу становища української еміграції в Польщі та поза нею, а також відстежуватиме перебіг суспільно-політичного життя в Україні. Редколегія наголошувала на винятковому значенні преси для розвитку демократії, заявивши таке: «... якби ми мали більше свідомої демократії в перші роки нашої визвольної боротьби, ми б не дійшли до “дротів”» («Наші завдання», 1922, с. 2).

Матеріали газети поділялися на окремі постійні рубрики: «На Україні», «Життя таборів», «3 преси», «Останні вісті», «Вісті зі світу», «Театр і мистецтво», «Телеграми», «Література і бібліографія», «Малий фейлетон», «Поштова скринька», «Ріжні вісті». У рубриці «Таборове життя» висвітлювалося повсякдення таборян у Каліші та Щипіорно, з розміщених тут матеріалів можна було довідатись про організацію пастирських курсів та курсів польської мови у таборі Каліш, діяльність драматичного товариства ім. М. Садовського (*Український Сурмач*, 1922с, с. 4) та студентської громади в таборі Щипіорно («Український Сурмач», 1922d, с. 8). У рубриці «Література і бібліографія» уміщувались рецензії та огляди на таборів видання (зокрема, на часописи «Веселка», «Релігійно-Науковий Вістник», збірник «На Руїнах»). Інколи матеріал, уміщений на шпальтах газети, не проходив цензуру. Зокрема, у ч. 9 у рубриці «Життя таборів» було повністю заретушовано цілий фрагмент тексту (*Український Сурмач*, 1922е, с. 8).

Прагнучи забезпечити високий рівень матеріалів, редколегія «Українського Сурмача» звернулася до генералів та старшин Армії

УНР з пропозицією долучитися до підготовки статей у цій газеті. Один з таких листів — за підписом голови редакційної колегії І. Гончаренка — був відправлений генерал-хорунжому О. Пількевичу (табір Стшалково). У ньому містилось прохання «прийти[...] на допомогу, як морально, так і матеріально», а також взяти «живу участь» у справі видання часопису, бо редколегія відчувала «брак літературних сил» (*Листування з редакціями часописів в таборах, 1919–1921*).

Це звернення було почуто — до газети (крім О. Пількевича) в різний час дописували багато чільних українських громадсько-політичних діячів та старшин, зокрема, О. Саліковський, П. Чижевський, К. Мацієвич, Є. Бачинський, М. Ковальський, І. Шовгенів, В. Садовський, О. Карманюк та ін. Досить вірогідним є те, що в одному з випусків газети був розміщений допис С.Петлюри (під псевдонімом С. Тортон) (Тортон, 1923). Свої поетичні твори на шпальтах газети друкували Є. Маланюк та М. Оверкович. Попри це вже в середині літа «Український Сурмач» зіштовхнувся зі значними матеріально-фінансовими складнощами, наслідком чого його видання було тимчасово припинено. І лише завдяки допомозі одного з видавців газети «Українська Трибуна» д-ра Євмена Лукасевича тиражування часопису невдовзі було продовжено (*Український Сурмач, 1922f, с. 8*).

З приходом осені ситуація навколо «Українського Сурмача» поступово унормувалася, й часопис і надалі успішно виконував покладені на нього відповідальні завдання. Одне з них полягало в забезпеченні сталої комунікації між вояками Армії УНР, які довший час перебували поза табором, працюючи в складі робітничих команд, і штабами їхніх підрозділів, що залишалися в таборі. Значення таборової преси, і зокрема «Українського Сурмача», найкраще усвідомлював очільник УНР С. Петлюра, який 11 листопада 1922 р. доручив генерал-інспектору Військ УНР забезпечити сталий зв'язок із відділами Окремої кінної дивізії Армії УНР, що майже в повному складі перебувала в цей час на роботах. Однією з форм такого зв'язку, на думку С. Петлюри, мало стати регулярне надсилання «Українського Сурмача» до підрозділів дивізії, що було дуже важливим за умови тривалого перебування поза табором окремих частин армії УНР (кінного полку 3-ої дивізії, охорони Головного отамана, «Чорношличників»). Про своєчасне та регулярне надходження «Українського Сурмача» до таких підрозділів мали подбати насамперед командири цих частин (*Листування із загальним відділом, 1921–1923*).

Усвідомлення важливості часопису для згуртування вояцтва спонукало командування інтернованих Військ УНР забезпечити йому стале фінансування. Відтак його тиражування протягом першої половини 1923 р. стало можливим завдяки спеціально для цього створеному «Пресовому фонду», до якого за розпорядженням генерал-ін-

спектора Військ УНР генерал-хорунжого Олександра Загородського перераховувався «податковий відсоток» з усіх прибуткових підприємств (крамниць і буфетів) у таборах Каліш та Щипіорно. Протягом січня-серпень 1923 р. на його рахунок надійшло 775 тис. м. п. (*Український Сурмач*, 1923а, с. 8)

29 квітня 1923 р. побачив світ 50-й номер часопису, і вже сам цей факт засвідчив те, що редакції вдалось «... перемогти всі технічні й матеріальні труднощі, притягнути до праці всіх ще не зневірених і на своїх плачах зносити весь тягар відсутності по-за таборової преси». У редакційній статті співробітники газети з гордістю зазначали, що вони «... вперто і не хитаючись несли прапор боротьби з нашим одвічним ворогом Москалем, до остаточної перемоги над ним», і що з цього шляху вони не зійдуть й надалі. Важливим було й те, що газета не давала «... заснути і забути нашому таборовому суспільству, [...]наше завдання і наші ідеали, побачити рідну землю вільною від панування Москаля», докладала «... всіх сил для об'єднання нашої військової і цивільної еміграції, розсипаної по всіх усюдах Європи, в одне національне ціле, [...]до справжнього об'єднання яке ставить вище над усе справи національно-державні, а не клясово-партійні або групові, до об'єднання, яке б привело нас до створення одноцільного національного українського фронту проти одноцільного національного фронту московського» ("Свято 50-го числа", 1923, с. 1–2) (рис. 5).

У цьому зв'язку редакція висловлювала своє нерозуміння позиції «представників нашої старшої генерації», які дорікали вояцтву Армії УНР за їхню «уперту ворожість і непримиренність до Москалів», за їх «так би мовити — зоолологічний шовінізм». Але поясненням та-

Рис.5. Кліше театральної програмки (малюнок Деденюка), табір Каліш. Алегоричний образ України (у вигляді козака, який намагається розірвати ланцюг і скинути з себе двох змій, одна з яких має на голові корону (біла Росія), інша — зірку (більшовицька Росія). Відтворено як графічну заставку в газеті «Український Сурмач» (Щипіорно, 1923. 29 квітня. Ч. 50. С. 4)

кої принципової позиції українських вояків було неприйняття ними будь-яких форм «соглашательства» і «політичних комбінацій» з тим, кого таборяни вважали «за головного нашого ворога», бо «... з Москалем не може бути ніякої згоди, а лише боротьба уперта, безупинна до моменту (моменту — *авт.*) створення своєї власної держави».

З огляду на те, що вояки Армії УНР належали до нової епохи й були «вільні від руйнуючого впливу драгоманівщини», редакція часопису стверджувала, що в них не може бути віри «ні в яку демократичну, ні в яку «третю» Росію», і тому «в кожному Москалеві, який би він не був» інтерновані українці вбачали «лише одвічного і найголовнішого нашого ворога, з яким не може бути ніяких угод». Редколегія доходила до цілком слушного висновку, що для таборян «... не існує гарного і поганого, культурного і некультурного Москаля[...], [а] існує лише один лютий ворог Москаль, незалежно від його зафарблення» ("Свято 50-го числа", 1923, с. 2).

З огляду на це редакція заявляла про невідкладну потребу розірвання «... пут, що нас зв'язували з московською культурою, яка довела нас до кволости та хитання в нашій визвольній боротьбі, до занедбання національно-державних інтересів на користь космополітичних і соціальних». Газета виступала послідовно проти всіх відвертих і прихованих більшовицьких гасел «визволення працюючих», «торжества соціалізму» чи «створення революційно-демократичних фронтів трудової демократії», а також проти закликів «сменовеховців», класифікуючи це «як похід одноцільним національним московським фронтом проти Українського Народу». Відповіддю на всі ці підступи проти України могло бути, на думку редакції «Українського Сурмача», тільки одне — «... віра в остаточну перемогу наших національно-державних змагань[...] та здійснення наших ідеалів — створення єдиної, неподільної, соборної Держави Української» ("Свято 50-го числа", 1923, с. 2) (рис. 6).

Залишається тільки дивуватись, наскільки своєчасними та пророчими виявилися ці судження сьогодні, раз у раз нагадуючи нам про необхідність безкомпромісної та послідовної боротьби з усіма *росіями* — монархічною, «демократичною» зразка 1917 р., більшовицькою, радянською, доби «перестройки», «ельцинською», і найбільше — «путінською»... Але далеко не всі таборяни були готові його почути — щоденні труднощі існування в таборах породжували в душах деякого з них скепсис та розчарування, зневіру і навіть відчай. До цієї категорії таборян редактори намагалися апелювати поетичним словом (вірш М. Оверковича (1923) «Сурмач»):

*Я станув твердою ногою на межі
Між рідною й ворожою юрбою;*

*В запалі вірної козацької душі
Гремлю сурмою бойовою.*

*Гляжу вперед: страшний ворожий лад
До нас простяг скривавлені лабети,
Погляну з тугою пекучою назад:
З рук братських випали багнети...*

*І граю я до зморених бійців
Тремтять напруженії груди.
І чую — дзвон гнівливий ланцюгів
Собі у відгук снів мій будить*

*Згучить моя натхненна сурма,
Потоптаних склика до бою,
І прокидається сліпа юрба німа,
Напомацки хапає зброю.*

*Коли звернув сурму я до катів,
Інакше починаю грати —
Переливаю в згук свій безоглядний гнів,
Погрозу помсти і відплати.*

*І з диким скреготом, з піною на устах
Тремтячий ворог лад хитає,
По зблідлому обличчю блудить страх
Рука непевно меч стискає...*

*Так до кінця сурмити я буду!
Зміцнілий у кровавім гарті,
Стоятиму аж поки не впаду
На цій відповідальній варті.*

*Та тішусь тим: другий такий Сурмач
Прийде на труп мій, стане наді мною —
Мій біль пекучий, гнів і плач
Знов світу передасть сурмою,*

*Покличе знов рідних борців
На вражі лави й перепони —
На табор жорстоких ворогів
Посипле громи і прокльони. (с. 1)*

Редакція газети практикувала видання тематичних номерів — зокрема, № 43 був випущений з нагоди 5-ї річниці прийняття IV Універсалу, а один зі здвоєних випусків (ч. 51-52) містив огляд становища таборових шкіл та народної освіти. У ньому були надруковані

Рис. 6. Кліше театральної програмки (малюнок сотника М. Битинського), яке було відтворено як графічна заставка в газеті «Український Сурмач» (Щипіорно, 1923. 29 квітня. Ч. 50. С. 4).

статті Софії Русової (Русова, 1923а, с. 3, 1923б, с. 2–3), Степана Сірополка (1923), а також кілька дописів про «Гімназію ім. Т. Шевченка в таборі Каліш» (без зазначення авторства) («Гімназія імені Т. Шевченка», 1923, с. 11), Реальну школу в таборі Щипіорно та «Школу українських пластунів» (прізвище автора цієї статті було приховане під псевдонімом «Гама») (Гама, 1923, с. 9) та ін. Педагогічна тематика була присутня і в наступному номері («Педагогічні основи», 1923). Значна кількість матеріалів газети, вміщених у № 58, була присвячена висвітленню підготовчих заходів до скликання I-го з'їзду української еміграції в Польщі (відбувся 15–18 серпня 1923 р.) (*Український Сурмач*, 1923а). Останнє число газети (59/60) було майже повністю присвячене висвітленню ходу його роботи, виступам делегатів з'їзду та ухвалених на ньому резолюцій (*Український Сурмач*, 1923б, с. 1–14).

Висновки

Таборова преса відігравала надзвичайно важливу організаційно-мобілізаційну роль у житті інтернованих вояків, які перебували в таборі Щипіорно. Але, порівнюючи перший рік їх табірної існування з двома наступними, слід звернути увагу на значне скорочення їхньої кількості на новому місці, а також істотне звуження жанрового розмаїття таборової преси, що виявилось, зокрема, в припиненні тиражування сатирично-гумористичних часописів, які виготовлялися напівкустарним способом або взагалі були рукописними. Це було обумовлено як зміною культурних та психоемоційних потреб таборян, так і відсутністю в них вільного часу для їхнього виготовлення, а також відвертим зубожінням переважної більшості інтернованих. Таборове існування гнітило українське вояцтво дедалі більше, і, коли

йшлося про елементарне їхнє виживання, в інтернованих просто не залишалося сил на жарти.

Через значне погіршення умов існування таборян (особливо в зимовий час) вони потребували не емоцій, а новин, осмислення яких допомагало їм ухвалювати важливі рішення, які визначали їхній подальший життєвий шлях. Такі настрої великою мірою визначали ситуацію на пресовому полі табору, обумовивши видання лише двох часописів — газети «Нове Життя» й журналу «Релігійно-Науковий Вістник»). Згадувана газета намагалася виконувати функції загально-таборового друкованого органу, проте з огляду на відсутність достатньої кількості творчих сил та власної виробничої бази «Нове Життя» об'єктивно не могло вийти на такий рівень, фактично залишившись у форматі дивізійного листка. Водночас тимчасове припинення її тиражування, що стало наслідком адміністративного розпорядження (з метою економії ресурсів для нового загальноармійського видання), створило певний вакуум. Однак таборяни конче потребували друкованого слова, і тому друкарня 6-ої дивізії організувала випуск кількох одноденок «На Руїнах».

Ця обставина, а також непереможне бажання жити й творити, які зберегла в собі частина таборян, дозволяли долати всі перешкоди, на що, зокрема, спромоглися видавці неперіодичного журналу «Вісник спілки лікарських помішників на еміграції». Останній став якісним професійним виданням, на сторінках якого обговорювалися важливі й актуальні проблеми у сфері гігієни та медицини. Часопис містив важливі статті, присвячені важливості дотримання правил гігієни у таборовому середовищі; однак через специфічну термінологію та мову викладу, яка багатьом здавалась складною для розуміння, та через своє специфічне наповнення він не мав хоч скільки-небудь численної читацької аудиторії та міг розраховувати лише на прихильність жертводавців, завдяки внескам яких і стало можливим випустити три числа цього журналу.

Створення загальноармійського видання було реалізоване завдяки заснуванню газети «Український Сурмач», яка призначалася для потреб вояцтва Каліської і Стшалковської груп інтернованих Військ УНР. Новий часопис з самого початку свого тиражування користувався повагою як у інтернованого вояцтва в таборах, так і в середовищі українських політичних емігрантів у Польщі та інших країнах Європи. На його сторінках висвітлювалися важливі події в світі, подавалася таборова хроніка з оглядами культурно-освітньої діяльності вояцтва, насамперед на театральній та видавничій ниві.

Як й інші видання, «Український Сурмач» нагально потребував допомоги благодійників, внески яких становили вагомую частину його пресового фонду; водночас його редакція акумулювала кошти шля-

хом оформлення передплати на часопис як на теренах Польщі, так і поза її межами. «Український Сурмач» також розповсюджувався й через роздрібний продаж. Його типографське виконання було досить посереднім, що обумовлювалося постійним браком коштів для видання та дефіцитністю його видавничого кошторису. Попри досить значний наклад (кілька тисяч примірників), широку географію поширення часопис весь час залишався неприбутковим.

Але такий стан справ не заважав часопису виконувати свої завдання, що досягалося послідовністю редакційної політики газети, постійним живим зворотнім зв'язком читачів із редакцією, тематичним різноманіттям матеріалів часопису, пристрасним словом його редакторів у відстоюванні українських державно-політичних ідеалів. На особливу повагу заслуговує антибільшовицька й антимосковська позиція редколегії, яка знаходила вдячний відгук у більшості таборня, зміцнюючи їхню віру у відродження УНР.

Довідка

Британський комітет для біженців (*British Committee for Refugees, BCR*) — благодійна організація, яка надавала гуманітарну допомогу в таборах інтернованих вояків-українців, опікуючись насамперед жінками і дітьми.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- [Від редакції]. (1922a, 16 січня). *Нове Життя*, 100, 1–2.
[Від редакції]. (1922b, 23 лютого). *Нове Життя*, 108, 4.
[Від редакції]. (1922c, 24 березня). *Нове Життя*, 109, 1.
Вішка, О. (2002). *Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.): історико-бібліографічне дослідження* (М. М. Романюк, ред.). Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника.
Гімназія імені Т. Шевченка в таборі Каліш. (1923, 6 травня). *Український Сурмач*, 51–52, 11.
Голубнича-Шленчак, Ю. (2019a). Видання таборової газети «Український сурмач» вояками інтернованої Армії УНР у таборах Каліш та Щипіорно в Польщі (1922–1923 рр.). В А. Душний, М. Махмудов, М. Стреначікова, В. Ільницький, & І. Зимомря (Ред.), *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи* (с. 11–12). Посвіт.
Голубнича-Шленчак, Ю. (2019b). Таборовий часопис «Вісник спілки лікарських помішників на еміграції» (Щипіорно, Польща) у 1922–1923 рр.: до історії заснування та видання. In *Key issues of social sciences: Prospects for the development of Ukraine and EU countries* [Conference proceedings] (pp. 52–55). North University Centre of Baia Mare.
Голубнича-Шленчак, Ю. (2021). *Видавнича діяльність інтернованої Армії УНР у таборах Польщі (1921–1924 рр.)* [Дисертація доктора філософії, Київський університет імені Б. Грінченка].
Голубнича-Шленчак, Ю. (2023). Перший український православний часопис «Релігійно-Науковий Вістник», 1921–1923 рр. (заснування, особливості тиражування, змістовне наповнення). In I. Sribniak & D. Hryn (Eds.), *Terrae*

- motor, solis caelique stator* [Monograph] (pp. 231–241). Międzynarodowe Konsorcjum Naukowo-Edukacyjne imienia Luciena Febvra.
- Гудзій, Ю. (1923с, 26 червня). Смертність та народження у таборах інтернованих в Польщі. *Вістник спілки лікарських помішників на еміграції*, 2, 14–16.
- Гудзій, Ю. (Ред.). (1922, жовтень). [Про своїх благодійників]. *Вістник спілки лікарських помішників на еміграції*, 1, 31.
- Гудзій, Ю. (Ред.). (1923а, 26 червня). [Про своїх благодійників]. *Вістник спілки лікарських помішників на еміграції*, 2.
- Гудзій, Ю. (Ред.). (1923б, листопад). [Про своїх благодійників]. *Вістник спілки лікарських помішників на еміграції*, 3.
- ґама. (1923, 6 травня). Школа Українських Пластунів. *Український Сурмач*, 51–52, 9.
- Драматичне т[овариств]о ім. Садовського. (1922, 19 березня). *На Руїнах*, 3, 4.
- Друкарня 6-ї Січової стрілецької дивізії в таборі для інтернованих у Щепіорно (Польща). (б.д.). Героїка. http://geroika.org.ua/u-polskomu-poloni/6-sich_dyv-2/
- З якою Росією. (1922, 19 березня). *На Руїнах*, 3, 2.
- Звернення видавничого комітету «Спілки лікарських помішників на еміграції» до генерал-хорунжого Армії УНР М. Шаповала з проханням про фінансову допомогу. (1923, 11 липня). (Фонд 4007, опис 1, справа 9), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- Колянчук, О. (2000). *Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939)*. Інститут українознавства імені Крип'якевича Національної академії наук України.
- Листування з редакціями часописів в таборах інтернованих українців у Ланцуті, Щипіорно про участь та матеріальну допомогу видавничій справі. (1919–1921). (Фонд 3884, опис 1, справа 9), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- Листування із загальним відділом Військового міністерства УНР. (1921–1923). (Фонд 1075, опис 2, справа 824), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- На руїнах. (1922, 27 лютого). *На Руїнах*, 1, 1.
- На Україні. (1923, листопад). *Вістник спілки лікарських помішників на еміграції*, 3, 28–34.
- Наші завдання в минулому і сучасному. (1923, 26 червня). *Вістник спілки лікарських помішників на еміграції*, 2, 2–5.
- Наші завдання. (1922, 30 квітня). *Український Сурмач*, 2, 2.
- Оверкович, М. (1923, 29 квітня). *Сурмач. Український Сурмач*, 50, 1.
- Павленко, М. І. (1999). *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.)*. Інститут історії України Національної академії наук України.
- Педагогічні основи нової школи. (1923, 27 травня). *Український Сурмач*, 53, 2–3.
- [Про відкриття у таборі дитячого садочку]. (1922, 27 лютого). *На Руїнах*, 1, 2–4.
- Русова, С. (1923а, 6 травня). Педагогічні основи нової школи. *Український Сурмач*, 51–52, 3.
- Русова, С. (1923б, 6 травня). Школа в таборах. *Український Сурмач*, 51–52, 2–3.
- Свято 50-го числа. (1923, 29 квітня). *Український Сурмач*, 50, 1–2.
- Сидоренко, Н. (2000). *Національно-духовне самоствердження: Ч. 2. Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924)*. Дослідницький центр історії української преси.
- Сірополко, С. (1923, 6 травня). Єдина школа. *Український Сурмач*, 51–52, 3–5.
- Срібняк, І. (1997). *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)* [Монографія]. Видавництво імені Олени Теліги.
- Срібняк, І. (2017, 1–2 червня). Табір інтернованих Військ УНР у Щипіорно (1922–1923 рр.): гуманітарно-просвітня складова діяльності українського вояцтва. В В. Верстюк, В. Скальський, Г. Басара-Тилішак, & В. Бойко (Упоряд.), *Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)* [Матеріали конференції] (с. 384–399). Сіверський центр післядипломної освіти.

- Срібняк, І. (2018). Становище вояків-українців групи інтернованих армії УНР у таборах Каліш та Щипіорно (Польща) навесні 1923 року (за архівними документами). *Архіви України*, 4(315), 201–211.
- Тортон, С. (1923, 5 липня). Про російських монархістів. *Український Сурмач*, 56, 2–4.
- Український Сурмач* (Ч. 1). (1922a, 27 квітня).
- Український Сурмач* (Ч. 2). (1922b, 30 квітня).
- Український Сурмач* (Ч. 4). (1922c, 11 травня).
- Український Сурмач* (Ч. 58). (1923a, 9 серпня).
- Український Сурмач* (Ч. 59–60). (1923b, 9 вересня).
- Український Сурмач* (Ч. 7). (1922d, 21 травня).
- Український Сурмач* (Ч. 9). (1922e, 28 травня).
- Український Сурмач* (Ч. 17). (1922f, 9 липня).
- Український Сурмач* (Ч. 22). (1922g, 27 липня).
- Х. С. [Христина Сушко]. (1922, 19 березня). «Союз Українок» у таборі Щипіорно. *На Руїнах*, 3, 3–4.
- Чого їм треба. (1922, 19 березня). *На Руїнах*, 3, 1–2.
- Bruski, J. J. (2000). *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*. Arcana.
- Golubnicha-Slenchak, J. (2020). Potencjał źródłowy materiałów ukraińskiego czasopisma prawosławnego Religijno-Naukowy Wistnyk (Aleksandrów Kujawski–Szczypiorno) w latach 1921–1923. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 113, 169–186. <https://doi.org/10.31743/abmk.10002>
- Karpus, Z. (1997). *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*. Toruń.
- Wiszka, E. (1997). Prasa obozowa żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920–1924. *Rocznik Kaliski*, 26, 153–170.
- Wiszka, E. (2001). *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939* (D. Murawska, Ed.). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wiszka, E. (2012). *Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej: Formowanie, szlak bojowy, internowanie. 1920–1924*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

REFERENCES

- Bruski, J. J. (2000). *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)* [Petlurians. State Center of the Ukrainian People's Republic in exile (1919–1924)]. Arcana [in Polish].
- Choho yim treba [What do they need?]. (1922, March 19). *Na Ruinakh*, 3, 1–2 [in Ukrainian].
- Dramatyczne t[ovaryst]vo im. Sadovskoho [Dramatic company named after Sadovsky]. (1922, March 19). *Na Ruinakh*, 3, 4 [in Ukrainian].
- Drukarnia 6-i Sichovoi striletskoi dyvizii v tabori dlia internovanykh u Shchepiorno (Polshcha)* [The printing house of the 6th Sichowa Rifle Division in the internment camp in Szczepiorno (Poland)]. (n.d.). Geroika. http://geroika.org.ua/u-polskomu-poloni/6-sich_dyv-2/ [in Ukrainian].
- Gama. (1923, May 6). Shkola Ukrainskykh Plastuniv [School of Ukrainian Plastuns]. *Ukrainskyi Surmach*, 51–52, 9 [in Ukrainian].
- Himnaziia imeni T. Shevchenka v tabori Kalish [Gymnasium named after T. Shevchenko in the Kalish camp]. (1923, May 6). *Ukrainskyi Surmach*, 51–52, 11 [in Ukrainian].
- Holubnycha-Shlenchak, Yu. (2019a). Vydannia taborovoi hazety "Ukrainskyi surmach" voiakamy internovanoi Armii UNR u taborakh Kalish ta Shchypiorno v Polshchi

- (1922–1923 rr.) [Publication of the camp newspaper "Ukrainian Trumpeter" by soldiers of the interned Army of the Ukrainian People's Republic in the Kalish and Shchypiorno camps in Poland (1922–1923)]. In A. Dushnyi, M. Makhmudov, M. Strenachikova, V. Ilnytskyi, & I. Zymomria (Eds.), *Fundamentalni ta prykladni doslidzhennia: Suchasni naukovo-praktychni rishennia i pidkhody. Mizhdystyplinarni perspektyvy* [Fundamental and applied researches: Contemporary scientific and practical solutions and approaches. Interdisciplinary prospects] (pp. 11–12). Posvit [in Ukrainian].
- Holubnycha-Shlenchak, Yu. (2019b). Taborovi chasopys "Visnyk spilky likarskykh pomishnykiv na emihratsii" (Shchypiorno, Polishcha) u 1922–1923 rr.: Do istorii zasnuvannia ta vydannia [The camp magazine "Bulletin of the Union of Medical Assistants in Emigration" (Schypiorno, Poland) in 1922–1923: To the history of its foundation and publication]. In *Key issues of social sciences: Prospects for the development of Ukraine and EU countries* [Conference proceedings] (pp. 52–55). North University Centre of Baia Mare [in Ukrainian].
- Holubnycha-Shlenchak, Yu. (2020). Potencjał źródłowy materiałów ukraińskiego czasopisma prawosławnego Religijno-Naukowy Wistnyk (Aleksandrów Kujawski–Szczypiorno) w latach 1921–1923 [Source potential of materials of the Ukrainian Orthodox magazine Religijno-Naukowy Wistnyk (Aleksandrów Kujawski–Szczypiorno) in the years 1921–1923]. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 113, 169–186. <https://doi.org/10.31743/abmk.10002> [in Polish].
- Holubnycha-Shlenchak, Yu. (2021). *Vydavnycha diialnist internovanoi Armii UNR u taborakh Polishchi (1921–1924 rr.)* [Publishing activity of the interned Army of the Ukrainian People's Republic in the camps of Poland (1921–1924)] [Doctoral Dissertation, Borys Grinchenko Kyiv University] [in Ukrainian].
- Holubnycha-Shlenchak, Yu. (2023). Pershyi ukraiynskyi pravoslavnyi chasopys "Relihiino-Naukovyi Vistnyk", 1921–1923 rr. (zasnuvannia, osoblyvosti tyrazhuvannia, zmistovne napovnennia) [The first Ukrainian Orthodox periodical "Religious-Scientific Herald", 1921–1923 (foundation, circulation features, content)]. In I. Sribniak & D. Hryn (Eds.), *Terrae motor, solis caelique stator* [Terrae motor, solis caelique stator] [Monograph] (pp. 231–241). Międzynarodowe Konsorcjum Naukowo-Edukacyjne imienia Luciena Febvra [in Ukrainian].
- Hudzii, Yu. (1923c, June 26). Smertnist ta narodzhennia u taborakh internovanykh v Polishchi [Mortality and births in internment camps in Poland]. *Vistnyk spilky likarskykh pomishnykiv na emigratsii*, 2, 14–16 [in Ukrainian].
- Hudzii, Yu. (Ed.). (1922, October). [Pro svoikh blahodiinykiv [About his benefactors]]. *Vistnyk spilky likarskykh pomishnykiv na emigratsii*, 1, 31 [in Ukrainian].
- Hudzii, Yu. (Ed.). (1923a, June 26). [Pro svoikh blahodiinykiv [About his benefactors]]. *Vistnyk spilky likarskykh pomishnykiv na emihratsii*, 2 [in Ukrainian].
- Hudzii, Yu. (Ed.). (1923b, November). [Pro svoikh blahodiinykiv [About his benefactors]]. *Vistnyk spilky likarskykh pomishnykiv na emigratsii*, 3 [in Ukrainian].
- Karpus, Z. (1997). *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924* [Russian and Ukrainian POWs in Poland in the years 1918–1924]. Toruń [in Polish].
- Kh. S. [Khrystyna Sushko]. (1922, March 19). "Soiuz Ukrainok" u tabori Shchypiorno ["Union of Ukrainian Women" in Shchypiorno camp]. *Na Ruinakh*, 3, 3–4 [in Ukrainian].
- Kolianchuk, O. (2000). *Ukrainska viiskova emihratsiia u Polishchi (1920–1939)* [Ukrainian military emigration in Poland (1920–1939)]. Instytut ukrainoznavstva imeni Krypiakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [in Ukrainian].
- Lystuvannia iz zahalnym viddilom Viiskovoho ministerstva UNR* [Correspondence with the General Department of the Military Ministry of the Ukrainian People's Republic]. (1921–1923). (Fund 1075, Inventory 2, File 824), The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

- Lystuvannia z redaktsiimy chasopysiv v taborakh internovanykh ukrainsiv u Lantsuti, Shchypiorno pro uchast ta materialnu dopomohu vydavnychii spravi* [Correspondence with the editors of magazines in the camps of interned Ukrainians in Lantsut, Shchypiorno about participation and financial assistance to the publishing business] (1919–1921). (Fund 3884, Inventory 1, File 9), The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Na ruinakh [On the ruins]. (1922, February 27). *Na Ruinakh*, 1, 1 [in Ukrainian].
- Na Ukraini [In Ukraine]. (1923, November). *Vistnyk spilky likarskykh pomishnykiv na emigratsii*, 3, 28–34 [in Ukrainian].
- Nashi zavdannia [Our tasks]. (1922, April 30). *Ukrainskyi Surmach*, 2, 2 [in Ukrainian].
- Nashi zavdannia v mynulomu i suchasnomu [Our tasks in the past and present]. (1923, June 26). *Vistnyk spilky likarskykh pomishnykiv na emigratsii*, 2, 2–5 [in Ukrainian].
- Overkovych, M. (1923, April 29). Surmach [Trumpeter]. *Ukrainskyi Surmach*, 50, 1 [in Ukrainian].
- Pavlenko, M. I. (1999). *Ukrainski viiskovopoloneni y internovani u taborakh Polshchi, Chekhoslovachyny ta Rumunii: Stavlenia vlady i umovy перебування (1919–1924 rr.)* [Ukrainian prisoners of war and internees in the camps of Poland, Czechoslovakia and Romania: Attitude of the authorities and conditions of stay (1919–1924)]. Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [in Ukrainian].
- Pedahohichni osnovy novoi shkoly [Pedagogical foundations of the new school]. (1923, May 27). *Ukrainskyi Surmach*, 53, 2–3 [in Ukrainian].
- [Pro vidkryttia u tabori dytiachoho sadochku [About the opening of a kindergarten in the camp]]. (1922, February 27). *Na Ruinakh*, 1, 2–4 [in Ukrainian].
- Rusova, S. (1923a, May 6). Pedahohichni osnovy novoi shkoly [Pedagogical foundations of the new school]. *Ukrainskyi Surmach*, 51–52, 3 [in Ukrainian].
- Rusova, S. (1923b, May 6). Shkola v taborakh [School in camps]. *Ukrainskyi Surmach*, 51–52, 2–3 [in Ukrainian].
- Siropolko, S. (1923, May 6). Yedyna shkola [The only school]. *Ukrainskyi Surmach*, 51–52, 3–5 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (1997). *Obezzbroiena, ale neskorena: Internovana Armiia UNR u taborakh Polshchi y Rumunii (1921–1924 rr.)* [Disarmed, but not conquered: The Interned Army of the Ukrainian People's Republic in the camps of Poland and Romania (1921–1924)] [Monograph]. Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2017, June 1–2). Tabir internovanykh Viisk UNR u Shchypiorno (1922–1923 rr.): Humanitarno-prosvitnia skladova diialnosti ukrainskoho voiatsstva [The camp of interned troops of the Ukrainian People's Republic in Shchypiorno (1922–1923): Humanitarian and educational component of the activities of the Ukrainian military]. In V. Verstiuk, V. Skalskyi, H. Basara-Tylishchak, & V. Boiko (Comps.), *Revoliutsiia, derzhavnist, natsiia: Ukraina na shliakhu samostverzhennia (1917–1921 rr.)* [Revolution, statehood, nation: Ukraine on the road to self-assertion (1917–1921)] [Conference proceedings] (pp. 384–399). Siverskyi tsentr pisliadyplomnoi osvity [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2018). Stanovyshche voiakiv-ukrainsiv hrupy internovanykh armii UNR u taborakh Kalish ta Shchypiorno (Polshcha) navesni 1923 roku (za arkhivnymi dokumentamy) [The position of the Ukrainian soldiers of the group of internees of the UNR army in the Kalisz and Shchypiorno camps (Poland) in the spring of 1923 (according to archival documents)]. *Archives of Ukraine*, 4(315), 201–211 [in Ukrainian].
- Sviato 50-ho chysla [Holiday of the 50th]. (1923, April 29). *Ukrainskyi Surmach*, 50, 1–2 [in Ukrainian].
- Sydorenko, N. (2000). *Natsionalno-dukhovne samostverzhennia: Ch. 2. Presa internovanykh ukrainsiv ta tsyvilnoi emihratsii (Chekhiia, Polshcha, Rumuniia, Yehypet, 1919–1924)* [National and spiritual self-affirmation: Pt. 2. The press of

- interned Ukrainians and civil emigration (Czech Republic, Poland, Romania, Egypt, 1919–1924)]. *Doslidnytskyi tsentr istorii ukrainskoi presy* [in Ukrainian].
- Torton, S. (1923, July 5). Pro rosiiskykh monarchistiv [About Russian monarchists]. *Ukrainskyi Surmach*, 56, 2–4 [in Ukrainian].
- Ukrainskyi Surmach* (Pt. 1). (1922a, April 27). [in Ukrainian].
- Ukrainskyi Surmach* (Pt. 2). (1922b, April 30). [in Ukrainian].
- Ukrainskyi Surmach* (Pt. 4). (1922c, May 11). [in Ukrainian].
- Ukrainskyi Surmach* (Pt. 7). (1922d, May 21). [in Ukrainian].
- Ukrainskyi Surmach* (Pt. 9). (1922e, May 28). [in Ukrainian].
- Ukrainskyi Surmach* (Pt. 17). (1922f, July 9). [in Ukrainian].
- Ukrainskyi Surmach* (Pt. 22). (1922g, July 27). [in Ukrainian].
- Ukrainskyi Surmach* (Pt. 58). (1923a, August 9). [in Ukrainian].
- Ukrainskyi Surmach* (Pt. 59–60). (1923b, September 9). [in Ukrainian].
- [Vid redaktsii [From the editors]]. (1922a, January 16). *Nove Zhyttia*, 100, 1–2 [in Ukrainian].
- [Vid redaktsii [From the editors]]. (1922b, February 23). *Nove Zhyttia*, 108, 4 [in Ukrainian].
- [Vid redaktsii [From the editors]]. (1922c, March 24). *Nove Zhyttia*, 109, 1 [in Ukrainian].
- Wiszka, E. (1997). Prasa obozowa żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Kaliszu i Szezypiornie w latach 1920–1924 [Prasa obozowa żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Kaliszu and Szezypiornie w latach 1920–1924]. *Rocznik Kaliski*, 26, 153–170 [in Polish].
- Wiszka, E. (2001). *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939* [The Ukrainian immigrant press in Poland 1920–1939] (D. Murawska, Ed.). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [in Polish].
- Wiszka, E. (2002). *Prasa ukraińskiej emigracji w Polsce (1920–1939 rr.): Istotyko-bibliograficzne doslidzhennia* [Press of the Ukrainian emigration in Poland (1920–1939): Historical and bibliographic study] (M. M. Romaniuk, Ed.). Lviv Stefanyk Scientific Library [in Ukrainian].
- Wiszka, E. (2012). *Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej: Formowanie, szlak bojowy, internowanie. 1920–1924* [Sixth Sich Rifle Division of the Ukrainian People's Republic Army: Formation, combat route, internment. 1920–1924]. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [in Polish].
- Z yakoiu Rosiieiu [With which Russia?]. (1922, March 19). *Na Ruinakh*, 3, 2 [in Ukrainian].
- Zvernennia vydavnychoho komitetu "Spilky likarskykh pomishnykiv na emigratsii" do heneral-khorunzhoho Armii UNR M. Shapovala z prokhanniam pro finansovu dopomohu [The appeal of the publishing committee of the "Union of Medical Assistants in Emigration" to General-Corporal of the Army of the Ukrainian People's Republic M. Shapoval with a request for financial assistance]. (1923, July 11). (Fund 4007, Inventory 1, File 9), The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].